

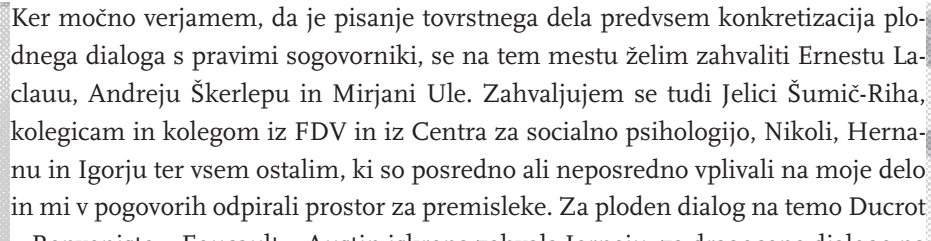

VSEBINA

7	Zahvala
	I
9	Diskurz ...
	II
19	»Post-(strukturalizem)«
22	Jezik kot struktura
23	Znak: prvič
25	Langue in parole
26	Sinhrono in diahrono
27	Paradigma in sintagma
29	Znak: drugič
31	Metafora in metonimija
36	Znak: tretjič
38	Intertekstualnost: prvič
	III
45	»Post-(fundacionalizem)«
47	Dekonstrukcija
52	Diskurzivna formacija kot »sistem« razpršitve
	IV
63	... Diskurz/-i/-vno ...

67	V	»Post-(marksizem)«
72		Nedoločljivost hegemonkega polja
78		Antagonizem in nezmožnost družbenega
84		Identifikacija in nezmožnost identitete
89	VI	Poskus hevrističnega okvira
95		3 logike
96		Logika družbenega
101		Logika političnega
105		Fantazmatska logika
109		K empiričnemu
110		Kritična analiza diskurza
117		Analiza teksta
117		Analiza besedišča
118		Retorične figure
122		Analiza slovnice oz. skladnje
125		Intertekstualnost: drugič
135	VII	Slovenstvo kot problem
141		Zgodovinski kontekst konstrukcije slovenstva
144		Krekovski diskurz
150		»Evropa« kot Drugi
151		Slovenska domačijskost
157		Slovenci kot pridni, ubogljivi in učinkoviti
159		Slovenci kot narod hlapcev
161		Slovenska »mazohistična introjeksija«
163		»Balkan« kot Drugi
164		Nazaj v Evropo
168		Nacionalistični diskurz
171		Diskurzi o izbrisanih
171		Kronologija izbrisa/nih
172		Antagonizem diskurzov o izbrisanih
174		Izbrisani kot termin
175		(Evropa = demokracija = človekove pravice) ≠ Balkan
183		Balkan ≠ (Evropa = demokracija = državljanske pravice) = izbris
189		Heterogeno: konstitutivni element antagonističnega razmerja
195		Izbrisani: predstavljati nepredstavljivo
205	VIII	... Diskurz.
213		Literatura
226		Sekundarna literatura
229		Stvarno in imensko kazalo

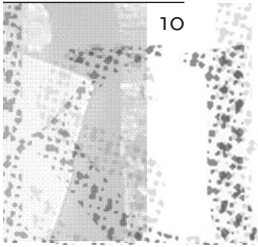
Ker močno verjamem, da je pisanje tovrstnega dela predvsem konkretizacija plodnega dialoga s pravimi sogovorniki, se na tem mestu želim zahvaliti Ernestu Laclauu, Andreju Škerlepu in Mirjani Ule. Zahvaljujem se tudi Jelici Šumič-Riha, kolegicam in kolegom iz FDV in iz Centra za socialno psihologijo, Nikoli, Hernanu in Igorju ter vsem ostalim, ki so posredno ali neposredno vplivali na moje delo in mi v pogovorih odpirali prostor za premisleke. Za ploden dialog na temo Ducrot – Benveniste – Foucault – Austin iskrena zahvala Jerneju, za dragocene dialoge na temo Foucault pa Lukcu, Goranu in Robiju.

Hvala tudi vsem mojim najbližjim, predvsem očetu, za podporo. Trem posebnim prijateljem, Danielu, Maticu in Tini, pa hvala za vse lucidne trenutke in zabljene pozitivne utopije.

SKIZZE

Diskurz ...

Vsakega, ki je v roke prijel pričujočo monografijo, verjetno v prvi vrsti zanima, kako pojmovati diskurz. Če bi bilo možno odgovoriti enoznačno, potem to delo verjetno nikoli ne bi nastalo. Diskurz je namreč izmuzljiv pojem, ki ga je mogoče opredeliti s številnimi definicijami, hkrati pa je katerokoli izmed njih nemogoče postaviti za edino možno. Čeprav naslov pričujočega dela utegne sugerirati, da v nadaljevanju dokončno postavljamo piko za pojmom diskurz, pa je naš namen ravno nasproten. Še zdaleč ne želimo zakoličiti enotne, celostne ali dokončne definicije diskurza. Pričujoča monografija namreč zapopada podobnosti in razlike med različnimi opredelitvami diskurza. V ospredju bosta predvsem dve; realistična, za katero je diskurz eden izmed družbenih objektov, ki je v stalnem odnosu z drugimi družbenimi objekti (državo, politiko, ekonomskimi procesi, institucijami itd.), in bolj »relativistična«, za katero so vsi družbeni objekti diskurzivni, saj ima zanje diskurz skorajda transcendentalen pomen. V tem smislu diskurzi konstituirajo simbolni sistem in družbeni red hkrati, polje diskurzivnosti pa je kontingentno in nezmožno totalizacije. V slednjem primeru neskončno diskurzivno polje določa diskurzivnost vseh objektov v njem, hkrati pa vsakemu danemu konkretnemu diskurzu onemogoča končno prešitje, kar pomeni, da mu onemogoča dokončno fiksacijo pomena (glej Laclau 2007).

V zadnjih desetletjih je pojem diskurz tako pogosto in različno uporabljen na področju družboslovja, humanistike in v vsakdanjem pogovornem jeziku, da se njegov pomen zdi skorajda izpraznjen. Beseda diskurz ima namreč v različnih kontekstih različne pomena in prav zato pogosto slišimo očitke, da pravzaprav ne pomeni ničesar. Če se vprašamo, kako diskurz definirati, potem si lahko odgovorimo na mnoge načine. Diskurz lahko pojmuje kot razširjeno pojmovanje izražanja skozi govor ali pisavo, lahko pomeni pisano ali govorjeno obliko komuniciranja, formalno debato, verbalno izmenjavo mnenj na določeno temo, lahko je jezikovna enota, večja od stavka, ali jezikovni kod, s pomočjo katerega se izražamo in sporazumevamo, in še bi

lahko naštevati. Porastu rabe pojma diskurz nedvomno botruje ponovno zanimanje za jezik, ki se v 20. stoletju pojavi v družboslovju in humanistiki. Rorty (1992) temu pravi »jezikovni obrat« in meni, da pojav vključuje širok nabor vplivov klasičnih jezikovnih analiz, kakršne so Wittgensteinova in Austinova, kot tudi prispevke avtorjev iz fenomenološke tradicije, npr. Husserla in Heideggra. Od šestdesetih dalje pa o pojavu navadno govorimo tudi kot o diskurzivnem obratu, saj je pojem »jezik« od izida Foucaultove *Arheologije vednosti* bolj ali manj zamenjal pojem »diskurz« kot širša pomenska razsežnost jezika. Sodobne teorije in analize diskurza zajemajo vrsto interdisciplinarnih pristopov, ki jim je bolj ali manj skupna preliminarna definicija diskurza: »/D/iskurz je specifičen način sporočanja o svetu ali razumevanja sveta oz. enega izmed njegovih vidikov« (Jørgensen in Phillips 2002, 1). Diskurz pa, ožje gledano, pomeni tudi »rabo jezika v odnosu do družbenih, političnih in kulturnih oblik – diskurz je jezik, ki odraža družbeni red, ter hkrati jezik, ki oblikuje družbeni red in posameznikovo interakcijo z okoljem« (Jaworski in Coupland 1999, 3).

11

Relevantnost teorije diskurza v humanistiki torej že dolgo ni več vprašanje. Literarna teorija, kulturologija, psihoanaliza in filozofija se že dolgo ukvarjajo z diskurzom, jezikom in tekstom. Uporabnost teorije diskurza pa tudi v sodobnih družboslovnih teorijah ne bi smela biti več vprašanje. V zadnjih letih je namreč postala domena komunikologije in politologije, nekoliko manj pa tudi sociologije. Kljub vse večji popularnosti pojma diskurz pa ostaja dilema, kaj lahko teorija diskurza družboslovju prinese. Če na družbeno teorijo pogledamo skozi diskurzivni obrat, ugotovimo, da je uveljavljanje diskurzivnih pristopov neizbežno. Ritzer (1997, 211) meni, da ideja teksta (lahko bi rekli tudi diskurza) že sama po sebi načinja številne nove možnosti za družboslovne teorije. Če na družbeno življenje gledamo kot na zaporedje tekstov (ali diskurzov), razpolagamo z vrsto pristopov, ki so jih razvili poststrukturalisti in postmodernisti. Družboslovje lahko na omenjene pristope gleda kot na možne alternative ali dopolnitve obstoječim pristopom. Danes je edini potencialni razvoj družboslovja možen na njegovih robovih, kar pomeni z dediferenciacijo kot »deliberativnim poskusom mehčanja ali ukinjanja meja med filozofijo, jezikoslovjem, psihoanalizo in različnimi družboslovnimi disciplinami ter poddisciplinami« (Mouzelis 1995, 41; glej tudi Lash 1993, 175). Dediferenciacija in decentralizacija pomenita izhod iz esencializma, ki so ga zaznamovale velike zgodbe in diferenciacijski trend v modernem družboslovju, predvsem v sociologiji. Upoštevanje postmodernih teoretskih premikov, kot je epistemološka kritika razumevanja družbe, je povod za oblikovanje kritično usmerjene družbene teorije. Interdisciplinarni, transdisciplinarni in kritični naboj diskurzivnih teorij namreč odpira novo teoretsko in analitično paradigmo. Gre za stikanje družboslovnih in humanističnih ved, ki v okviru poststrukturalistične misli vplivajo na sfero konvencionalnega družboslovnega raziskovanja. Mouzelis (1995) je identificiral tri tovrstne poststrukturalistične

popravke, ki jim sledimo tudi v pričujoči monografiji. Zavračanje fundacionalizma, zavračanje esencialističnega pojmovanja subjekta in uvajanje razumevanja družbe kot diskurzivne. Gouveia (2003) ugotavlja, da je diskurzivnemu obratu v družbeni teoriji botrovala kriza v modernem družboslovju, hkrati pa iz jezikoslovja izhajajoče paradigme nastanejo kot odgovor na to krizo.

To, kar ste se pravkar namenili brati, pa vendar ni sociološka ali klasična družboslovna razprava, prej bi lahko dejali, da je vse tisto, kar moderna in deloma tudi postmoderna sociologija ni. Namen pričujočega dela je namreč graditi prav na dediferenciaciji družboslovnih in humanističnih ved oz. različnih disciplin, kot so kritično jezikoslovje, sociologija, komunikologija, literarna kritika, kulturne študije, psihoanaliza, politična teorija itd. V pričujočem delu bomo namreč dojemanje teorije diskurza skušali pojmovati predvsem kot presečišče disciplin, ki so si prizadevale združiti osrednje poudarke kritičnega jezikoslovja in hermenevtike s ključnimi idejami družbenih ter političnih ved. Ob tem želimo pojasniti, da namen pričujočega dela ni celostni pregled teorij in rabe pojma diskurz. Ta projekt bi bil preobsežen, predvsem pa dokaj utopičen. Naj že uvodoma pojasnimo, da iz vidika teorije v prvi vrsti izvzemamo pristope, ki izhajajo iz analitične filozofije, in tiste, izhajajoče iz ameriškega pragmatizma. Predmet našega zanimanja ne bodo niti neokantovska razumevanja in s tem se želimo ograditi tudi od Habermasovega razumevanja diskurza. Iz metodološkega vidika pa izvzemamo vse empiricistično in pozitivistično navdahnjene pristope. Sem poleg klasične komunikološke analize besedil oz. vsebine (glej Berelson 1952) lahko štejemo tudi Labovo (1991, 1994, 2001) sociolingvistiko, ki temelji na klasičnih socioloških družbenih kategorijah in se velikokrat poslužuje kvantitativnih metod. Nenavsezadnje izpuščamo tudi izključno teoretično jezikoslovje in besedilno jezikoslovje, ki se osredotoča na značilnosti govorjenega in pisanega teksta, nasprotno pa pozdravljamo in uvajamo kritično jezikoslovje. Kljub temu je bil sam razvoj teorij diskurza, ki smo se jih tu odločili postaviti v ospredje, deloma odvisen od nekaterih pomembnih premikov, ki se v šestdesetih letih zgodijo v pragmatiki in sociolingvistiki, saj sta opozorili na pomen družbenokulturno spremenljivega konteksta pri analizi jezika. Searlova teorija govornih dejanj, ki izjave pojmuje kot oblike družbene interakcije, uveljavljanje kognitivne paradigme nad behaviorizmom, prodor fenomenologije v sociologijo in navsezadnje tudi razvoj etnografske metode, ki vpelje analizo jezikovnih praks v naravno potekajočem kontekstu oz. govorni interakciji, so prav tako pomembni dejavniki razvoja sodobnih teorij diskurza.

Znotraj raznolikih teoretskih tradicij, ki so vplivale na razvoj teorij diskurza, v grobem razlikujemo tri skupine pristopov. Prva skupina izhaja pretežno iz analitične filozofije in se osredotoča na rabo jezika v komunikaciji, ožje tudi na performativne značilnosti jezika. Predvsem teorija govornih dejanj (glej Searle 1969/1990), ki se

naslanja na Austinovo (1975) filozofijo jezika, se posveča načinom, kako se oblikujejo mnenja, njihovi učinki na govorca in/ali pisca pa tudi na vprašanje, katere retorične tehnike uporabljajo posamezniki v komuniciranju in kakšna je njihova komunikacijska intenca. Iz omenjenega pristopa izhaja tudi Sacksova, Jeffersonova in Schegloffova (2005) analiza konverzacije, pristop, ki se v veliki meri veže tudi na Garfinklovo etnometodologijo in se ukvarja predvsem z analizo vsakdanje rabe jezika v naravno potekajoči družbeni interakciji, npr. v pogovorih. Posveča se konverzacijskim pojavom, kot so prevzemanje besede, seganje v besedo ter s tem povezanim oblikovanjem govornih vlog (glej Sacks in Schegloff 1973). V to skupino pristopov bi deloma lahko sodil tudi pristop Potterja in Wetherellove (1987), imenovan diskurzivna psihologija, ki analizo konverzacije kombinira z Garfinklovo etnometodologijo in retoričnimi analizami Billiga ter izhaja iz Wittgensteinove analitične filozofije.

Če ima prva skupina pristopov korenine v analitični filozofiji, jih imata druga in tretja nedvomno v kontinentalni. Do določene mere jih lahko razumemo tudi v okviru tradicije družbenega konstrukcionizma.¹ Tema dvema skupinama pristopov je tako v skladu s konstrukcionizmom skupna kritična drža do neproblematičnega sprejemanja vednosti. Ključno zanje pa je tudi zavračanje pozitivizma in empiricizma, navezovanje na zgodovinsko in kulturno specifičnost ter pojmovanje vednosti kot rezultata družbenih procesov. Bistveno je tudi prevzemanje neesencialističnega nazora, antirealizem, pojmovanje jezika kot oblike družbenega dejanja, osredotočanje na interakcijo in družbene prakse ter osredotočanje na procese namesto na strukture (Burr 1995, 5–8). Ožje gledano pa ti dve skupini pristopov izhajata iz francoske teoretske tradicije in so jo prevzeli predvsem avtorji, ki se posvečajo pojmom identitete, subjekta, družbenih sprememb, oblasti, ideologije, diskurza in teksta. Za razliko od prve skupine je diskurz tu pojmovan širše, saj ni več zgolj domena konverzacije, temveč zaobjema širši spekter družbenih praks in fenomenov.

V drugo skupino pristopov tako štejemo Foucaultovo arheološko in genealoško pojmovanje diskurza in tudi pristope, ki se nanj naslanjajo. Diskurz pojmujejo širše od izjave, saj se v njihovem primeru diskurz nanaša na družbene prakse. Osredotočajo se na diskurz in njegove učinke in ne na izjavo in odnos med govorcema. Med empiričnimi pristopi tu nedvomno prednjači šola, imenovana kritična analiza diskurza² (KAD), predvsem Faircloughov pristop, saj Foucaultovim teoretskim nastavkom daje empirično dimenzijo. Loteva se predvsem analize javnih diskurzov (političnih

- 1 ● V tem kontekstu bomo rabili izraz konstrukcionizem in ne konstruktivizem, ki se bolj nanaša na Piagetovo teorijo in nekatere vidike zaznavne teorije (glej Gergen 1985).
- 2 ● Do sedaj sta bila za to šolo v slovenskem prostoru večinoma uveljavljena dva prevoda: eden je kritična diskurzivna analiza, ki ga najdemo pri Erjavec in Poler - Kovačič 2007, Vezovnik 2008, Čepič in Vogrinčič 2003, Kamin 2004, drugi pa je kritična analiza diskurza. Tu smo se odločili za drugega, ki je ustrežnejši (glej Bergoč, Verdonik 2004, Vezovnik 2009, Oblak 1999, Tominc 2009, Wodak 2009). Gre namreč za kritično analizo določenega raziskovalnega »objekta«, in ne za kritično »objektivno« analizo.

govorov, medijskih diskurzov ipd.) v kontekstu, v katerem nastajajo. Za razliko od tretje skupine pristopov je diskurz za KAD pojmovan realistično, saj je diskurz eden izmed družbenih objektov in ostaja ločen od splošnega družbenega sistema, medtem ko za tretji pristop, imenovali ga bomo teorija diskurza, pojem diskurza vključuje vse družbene prakse. Temu pojmovanju botruje predvsem poststrukturalistični teoretski obrat, ki ga natančno razdelamo v nadaljevanju, saj se bomo v pričujočem delu ukvarjali s pojmom diskurza ravno v okviru poststrukturalistične tradicije.

Pravkar omenjena teorija diskurza, ki nas bo v nadaljevanju zanimala, je predvsem delo avtorjev esseške šole, zbrane okrog Ernesta Laclaua in temelji na kritični refleksiji treh miselnih tradicij: strukturalistične, marksistične in hermenevitične. Ta skupina pristopov pojem diskurza razširi, tako da diskurz zajema vse družbene pojave. Tovrstno pojmovanje je značilnost t. i. poststrukturalističnih in deloma psihoanalitičnih teoretikov oz. teoretičark, kot so Derrida, Barthes, Kristeva, Lacan ter Laclau in Mouffe. Nabor pojmov diskurzivne teorije sega vse od izbranih pojmov iz klasične retorike, a zanjo je pomembno predvsem Saussurjevo strukturalno jezikoslovje in njegovo razumevanje jezika. Enako, ali celo bolj, pa je pomembna kritika Saussurjevega znaka, kot jo poznamo iz danske glosematične šole, kasneje pa tudi prek del Benvenista, Barthesa, Lacana in Derridaja. V pričujočem delu se bomo ukvarjali predvsem s to miselno tradicijo, saj je za razvoj teorije diskurza tudi najpomembnejša. Strukturalizem, ki temelji na delih Saussurja, Jakobsona in Hjelmsleva, določa da vsak objekt dobi pomen šele, ko ga je mogoče razlikovati od drugih objektov v sistemu. Da bi razumeli pomen besede »mati«, moramo torej razumeti razlikovalni odnos te besede do besed »sin«, »hči« ali »oče«. Pomen je zato rezultat razlikovalnih odnosov med besedami in stvarmi in ni posledica prej obstoječe povezave med besedami in stvarmi, ki jih te besede označujejo. Še manj pa je posledica inherentnih značilnosti objektov ali praks. Predvsem kasnejše kritike strukturalizma, ki so naslavljale probleme fiksnosti odnosov med elementi v sistemu, zapostavljanje historične dimenzije in izključitev družbene vloge subjekta, so vodile v poststrukturalistični obrat, kot ga poznamo skozi Barthesovo semiologijo (1987; 1969; 1984). Ta poda okvire za razumevanje semiotskih znakov v navezavi na mite, kulturo in družbo, kar nadaljujejo številna dela Derridaja, Lacana in Laclaua. Prav zaradi naslavljanja omenjenih problemov strukturalizma o teoriji diskurza govorimo kot o poststrukturalistični teoriji diskurza.

Druga miselna tradicija, ki je znatno vplivala na nastanek in razvoj teorije diskurza, je marksizem. Predvsem je teorija diskurza, zato imenovana tudi postmarksistična teorija, prevzela nekatere nazore, ki posredno zadevajo pojem diskurza in njegovo ideološko dimenzijo. Bolj kot zgodnji marksizem so tu v ospredju dela kasnejših

avtorjev, osrednjo vlogo igra predvsem Gramsci in njegov pojem hegemonije, deloma pa tudi Althusserjeva in Pêcheuxova pojmovanja ideologije, diskurza in subjekta. V tem okviru si teorija diskurza prizadeva predvsem za kritiko neenakih družbenih razmerij.

Hermenevtika je miselna tradicija, ki je prav tako vplivala na nazore teorije diskurza. Tu mislimo predvsem na Heideggrovo pojmovanje hermenevtike, ki zadeva ontološke temelje teorije diskurza ter je vplivala na antipozitivistično in antibehavioristično usmerjenost teorije diskurza. Slednjo namreč zanima razumevanje in interpretiranje družbeno produciranih pomenov, ne pa iskanje objektivnih vzročno-posledičnih razlag, kar pomeni, da je osnovni cilj raziskovanja družbe orisati zgodovinsko specifična pravila in konvencije, ki strukturirajo produkcijo pomenov v določenih zgodovinskih kontekstih. V pričujočem besedilu bo temeljni kriterij razlikovanja med drugo in tretjo skupino pristopov predvsem Heideggrovo pojmovanje ontološkega in ontičnega in s tem razumevanje dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. Kot pokažemo v nadaljevanju, za razliko od tretje skupine pristopov, druga skupina, s Foucaultovo arheologijo v načelu, ohranja razlikovanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi, medtem ko tretja skupina omenjeno dihotomijo ukinja.

Za razumevanje delitve na diskurzivno in zunajdiskurzivno je primarno razumevanje ontološke in ontične razsežnosti diskurza. Razlikovanju med ontičnim in ontološkim bomo sledili tako, kot ga je opredelil Heidegger (1997), ki zapiše, da se raziskovanje ontičnega osredotoča na določene tipe objektov in entitet, ki so umeščene v določeni domeni ali »regiji« fenomenov, medtem ko raziskava ontološkega zadeva kategorični predpogoj za take objekte in njihovo raziskovanje. V tem smislu je diskurz tretje skupine pristopov v prvi vrsti ontološka kategorija, diskurz druge skupine pristopov pa primarneje ontična kategorija. Za ponazoritev razlike denimo, da v različnih kontekstih analiziramo konstrukcijo nacionalne identitete. Če pri tem pojem nacionalne identitete privzemamo kot danega, potem raziskava poteka na ontični ravni. Če pa se raziskovanje osredotoča na temeljne predpostavke, ki določajo, kaj razumemo kot identiteto in kako se lotevamo študije tega fenomena ter se sprašujemo o njenem obstoju, potem lahko rečemo, da raziskava poteka na ontološki ravni (glej Glynos in Howarth 2007, 109). V našem primeru gre torej za delitev med diskurzivnim poljem kot ontološkim pojmovanjem, ki ga najdemo v tretjem pristopu (predvsem pri Laclauovi esseški šoli), in ontičnim, torej »konkretnimi diskurzi«, s katerimi se skušajo na različne načine ukvarjati pristopi, ki pri razumevanju diskurza izhajajo predvsem iz Foucaulta. V pričujočem besedilu bo to predvsem KAD (glej Fairclough 1992a, Chouliaraki in Fairclough 1999, Fairclough 2003). Foucault in Fairclough namreč menita, da diskurz definirajo

zunajdiskurzivne silnice, npr. institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Foucault 2001, 174; Fairclough 1992a, 1995a; Chouliaraki in Fairclough 1999), medtem ko poststrukturalisti zavračajo delitev med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi oz. med poljem idej in realnimi objekti (Howarth 1995, 118), saj je zanje »vsak objekt konstituiran kot diskurzivni objekt ...« (Laclau in Mouffe 1987, 90). Razumevanje omenjene delitve je pomembno, ker na področju teorij in analiz diskurza do neke mere še vedno ni povsem jasna razlika med jezikovnim in zunajjezikovnim ter med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim, iz česar izhajajo tudi številne nejasne opredelitve ontološkega/ontičnega razumevanja diskurza.

V skladu s tem bomo v nadaljevanju razlikovali med *diskurzivnim* in *diskurzom* oz. *diskurzi*. Pod diskurzivno razumemo to, da so vsi objekti diskurzivni, saj njihov pomen določa družbeno konstruiran sistem pravil. Po mnenju Laclaua se vedno torej nahajamo znotraj sveta pomenskih praks in objektov. Gozd je lahko objekt naravne lepote, ovira pri gradnji avtoceste ali edinstven ekosistem, odvisno od tega, kakšen pomen mu pripisujemo v danem kontekstu (Howarth 2000, 9). Pomeni, ki se pripisujejo gozdu, so vezani na različne diskurze, ki jih producirajo naravovarstveniki, projektanti ali biologi, in ponavadi so vsi ti diskurzi vpleteni v hegemonski boj, v katerem si prizadevajo za dokončno določitev pomena gozda oz. objekta. V tem smislu bomo sledili Foucaultu in KAD in govorili npr. o naravovarstvenem diskurzu, biološkem diskurzu itd. Diskurz je torej zgodovinsko specifičen sistem pomenov, ki oblikuje identitete objektov in subjektov. Ravno zgodovinska specifičnost določenega diskurza nam priča o tem, da diskurzi niso stalni, temveč se spreminjajo glede na okoliščine. Diskurz, ki v določenih družbenih pogojih prevzame hegemonsko pozicijo, je lahko kmalu izpodrinjen, boj za prevlado pa je vedno političen.

V tem kontekstu je osrednjega pomena prav *analiza diskurza* kot proces analiziranja pomenskih praks in diskurzivnih oblik. V raziskovalni praksi se je zato potrebno osredotočiti na analizo jezikovnih in nejezikovnih (semiotičnih) tekstov, t.j. dokumentov, govorov, medijskih besedil, fotografij, filmov, dogodkov, politik, organizacije institucij itd. V nadaljevanju to storimo s pomočjo hevrističnega modela, ki vključuje Derridajevo dekonstrukcijo, Foucaultovo problematizacijo in KAD. Vse to bomo storili v skladu z idejo, da jezik in diskurz nista odsev preddoločene »realnosti«. Reprezentacije slednje namreč ustvarjamo s pomočjo jezika. Ta se strukturira z različnimi vzorci diskurzov, kar pomeni, da ne obstaja en sam glavni sistem pomenjenja, kot npr. v Saussurjevem strukturalizmu, temveč imamo opraviti z nizom sistemov oz. diskurzov, pri čemer spreminjanje pomena določa hegemonski diskurz. Diskurzivni vzorci se vzdržujejo in spreminjajo v diskurzivnih praksah. Njihovo vzdrževanje in spreminjanje pa je treba analizirati glede na specifičen kontekst, v katerem jezik deluje (Jørgensen in Phillips 2002, 12). Te ideje so v

političnih teorijah in teorijah diskurza predstavljale prelom s klasičnimi esencialističnimi, strukturnimi in pozitivističnimi paradigmi, kar je očitno tudi pri pojmovanju subjekta, identitete in identifikacije.

Sampson (1989, 1–6) ugotavlja, da se je večina sodobnih teoretskih odgovorov na analiziranje identitete izoblikovala kot kritika klasičnega psihološkega razumevanja identitete kot samozadostne oz. individualizirane notranje entitete. Medkulturne študije so pokazale vrsto alternativ psihološkemu pojmovanju identitete. Prav tako je pomembno vlogo igrala feministična rekonceptualizacija patriarhalne različice družbenega, zgodovinskega in psihološkega življenja, ki je pokazala drugačne interpretacije sebstva. Socialni konstrukcionizem je na podlagi Meadovega prispevka pokazal, kako so sebstvo in identitete družbeno konstruirane kategorije. Kritična teorija družbe je opozorila na ideološkost razumevanja subjekta v psihologiji, Derrida pa je z dekonstrukcijo problematiziral potrebo po razumevanju subjekta (ali avtorja) kot osrednjega zanimanja psihološkega pristopa.

17

V tem okviru nam bo šlo predvsem za odmik od klasičnega sociološkega ali socialnopsihološkega reflektivnega sebstva in klasičnega voluntarističnega pojmovanja akterja. Izognili se bomo tudi pojmovanju subjekta kot racionalnega izvora in podlage družbenim razmerjem, kot tudi radikalno nasprotnemu althusserjanskemu pojmovanju subjekta, ki to postane šele z interpelacijo v določeno subjektivno pozicijo. Šlo nam bo tudi za odmik od klasičnega sociološkega vprašanja odnosa med strukturo in delovanjem akterja, kot se ga loteva npr. Giddens (1984). Identiteta je sicer pojem, s katerim se je ukvarjala moderna sociologija, vendar je v sodobni postmarksistični, poststrukturalistični in psihoanalitični teoriji dobil nove (re)interpretacije. Kot pravi Bauman (1996, 19), je bil moderni »problem identitete«, kako konstruirati identiteto in jo obdržati trdno ter stabilno, primarni postmoderna »problem identitete« pa je, kako se izogniti fiksaciji in ohraniti odprte možnosti. Moderna teza o identiteti je torej esencialistično predpostavljala nespremenljivost identitete, medtem ko je postmoderna posledično zavezana neesencialističnemu oz. celo antiesencialističnemu razumevanju identitete. Skladno s poudarjanjem možnosti za emancipacijo želijo postmoderne teorije poudariti odprtost in kontingentnost odnosov v družbeni strukturi, kar prinaša idejo o zaprečenosti subjekta in nezmožnosti totalizacije identitet. V skladu s to logiko tu uporabljamo izraz identifikacija oz. govorimo o različnih politikah identifikacije.

Pričujoča monografija je razdeljena na teoretski in empirični del. V teoretskem delu najprej začrtamo tri temeljne miselne tokove, znotraj katerih se gibljemo skozi celotno razpravo. To so poststrukturalizem, postfundacionalizem in postmarksizem. Pri tem izpostavimo določene temeljne teoretske koncepte, ki jih razvijamo

vzporedno z vpeljavo pojma diskurz. Teoretski del zaključimo z razdelavo hevrističnega okvira, v katerem kot osrednje analitične mehanizme izpostavimo predvsem problematizacijo in dekonstrukcijo. Dokončen prehod na empirično raven vpeljemo v metodološkem poglavju, v katerem se ukvarjamo predvsem z analizo teksta in diskurza. Monografijo zaključimo s študijo primera, s pomočjo katere pokažemo na možne aplikacije hevrističnega modela.

»Post-(strukturalizem)«

Kot smo že omenili uvodoma, je strukturalizem miselni tok, ki je najbolj vplival na teorijo diskurza. Posebej imamo tu v mislih Saussurjevo strukturalno jezikoslovje, čeprav velja na tem mestu omeniti vsaj še Levi-Straussa, ki je strukturalno jezikoslovje prenesel na področje antropologije in ga naredil dostopnega za družboslovne analize. Če se je miselni tok, ki mu sledimo, okvirno začel s strukturalnim jezikoslovjem, pa moramo prej vsaj okvirno določiti, kaj razumemo s pojmom strukturalizem in poststrukturalizem. Leta 1973 je Deleuze zapisal, da je prvi kriterij strukturalizma odkritje in priznavanje simbolnega reda. Prav zavračanje mešanja simbolnega z imaginarnim, kakor tudi z realnim je prva razsežnost strukturalizma. Vendar kaj pravzaprav pomeni izraz »(post)strukturalizem«? Lahko bi se sicer strinjali z Močnikom (1989, 256–8), ki meni, da je izraz »poststrukturalizem«, ki se uveljavi s teoretiki, kot sta Derrida in Barthes, pravzaprav nesmiseln, ker je nastal iz »reprodukcijskih potreb ideoloških in kulturnih aparatov, zlasti iz potrebe po modnih menjavah v ameriškem univerzitetnem pogonu«. Močnik zato, namesto o poststrukturalizmu, govori o treh strukturalizmih. Jezikoslovnem, za katerega naj bi bila značilna dela kakor Trubeckojeva *Načela fonologije*, Benvenistovi spisi, avtorji praškega krožka (predvsem Jakobson), časovno pa naj bi bila to trideseta leta preteklega stoletja. Drugi strukturalizem je po Močniku antropološki oz. psihoanalitični, rekli bi mu lahko »zunajjezikoslovni«, značilna zanj pa so Lévi-Straussova in Lacanova dela, osrednji čas pa petdeseta leta. Tretji strukturalizem je semiotski strukturalizem iz šestdesetih let. Tudi tu se je vse začelo z jezikoslovjem, ko jezikoslovec odkriva strukturalni objekt. Kljub smiselnosti Močnikovega argumenta smo se zaradi preglednosti in jasnosti odločili, da ohranimo uvodoma opredeljene izraze strukturalizem, poststrukturalizem in psihoanaliza. Ko bomo govorili o strukturalizmu, bomo imeli v mislih predvsem strukturalno jezikoslovje, poststrukturalizem pa nam bo pomenil predvsem kritično opredelitev do nekaterih temeljnih izhodišč strukturalizma, ki jih opredeljujemo v nadaljevanju. V tem smislu bi lahko za

poststrukturaliste opredelili prej omenjenega Laclaua z esseško teorijo diskurza, poznega Barthesa, Derridaja in Kristevo. Ko bomo govorili o psihoanalizi, bomo imeli v mislih predvsem lacanovsko teorijo.

Ko prehajamo na področje diskurza, torej ne moremo zaobiti Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja, ki je nedvomno temelj in hkrati rdeča nit strukturalistične ter poststrukturalistične misli. Njegove temeljne koncepte so prevzemali antropologi, literarni kritiki, filozofi in sociologi. Ruski formalisti, Jakobson, Hjelmslev, Lévi-Strauss, Barthes, Lacan in Derrida so zgolj med najpomembnejšimi. V nadaljevanju zato na kratko uvedemo Saussurjevo pojmovanje jezika kot strukture. Prav razumevanju jezika je bilo namreč posvečene največ pozornosti pomembnih avtorjev, ki so tako ali drugače dopolnjevali, kritizirali ali formalizirali Saussurjeve koncepte, nato pa se bomo natančneje posvetili še drugim Saussurjevim konceptom, ki nas bodo pripeljali do želenega razumevanja diskurza.